

ساخت و ترتیب وابسته‌های پسین هسته گروه اسمی در زبان فارسی

دکتر نوید اعطار شرقی (نویسنده مسئول)،

استادیار مرکز آموزش زبان فارسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین

navid_atar.sharghi@PLC.ikiu.ac.ir

چکیده

دستور بخش جدانشدنی هر زبان و یکی از زمینه‌های مهم، چه در مطالعات زبان‌شناختی و چه در آموزش/یادگیری زبان‌هاست و شناخت ویژگی‌های دستوری زبان مقصد نیز از ضروریات آموزش و فراگیری زبان دوم/خارجی می‌باشد. علم نحو نظم و ترتیب و چگونگی همنشینی واژگان در کنار یکدیگر را در جملات بررسی می‌کند. سازه‌های نحوی واحدهای زبانی‌ای هستند که بر اساس قوانین محدود همنشینی واژگان در هر زبان شکل می‌گیرند و منجر به تولید جملات بی‌شمار می‌شوند. در این مقاله قصد داریم با رویکردی توصیفی-توزیعی ساخت و ترتیب وابسته‌های پسین هسته اسمی را در زبان فارسی بررسی کنیم. نظرات و ساختارهای متفاوتی از سوی دستوردانان ایرانی در خصوص وابسته‌های پسین هسته اسمی ارائه شده است. با بررسی نظرات گوناگون و آنالیز مثال‌های گوناگون و بررسی روابط معنایی بین اسم و وابسته‌هایش (محدود کننده-توضیحی) و همچنین نحوه قرار گرفتن عناصر در زنجیره اسمی (پیوسته-ناپیوسته) در نهایت انواع، ترتیب و ساختار درست وابسته‌های پسین هسته اسمی را در زبان فارسی ارائه می‌کنیم.

کلیدواژه: وابسته‌ی اسم، وابسته‌های پسین اسم، گروه اسمی، ساخت گروه اسمی، گروه‌های نحوی.

۱. مقدمه

زبان پدیده‌ای سازمان‌یافته است متشکل از مواد اولیه‌ی محدود یعنی آواها و حروف که برحسب قوانین و قواعد زبانی محدود به تولید واژگان، عبارات و جملات بی‌شمار می‌انجامد. جملات از همنشینی و توالی ساده‌ی واژه‌ها به وجود نمی‌آیند بلکه در هر زبان، روابط و قواعد و نظم مشخصی بین کلمات و نحوه‌ی همنشینی شدن آن‌ها وجود دارد. به مجموعه‌ی قوانین زبانی دستور می‌گویند. دستور بخش جدانشدنی هر زبان و یکی از زمینه‌های مهم، در مطالعات زبان‌شناختی است. به عنوان نمونه یک مترجم در بسیاری از موارد مجبور است جمله‌ی به زبان مبدا را به عناصر آن تقطیع کند و ساختار آن را به دست آورد تا معنی جمله را درک کند و بتواند آن را به زبان مقصد ترجمه کند. در خصوص آموزش زبان‌ها، هرچند در برهه‌ای از زمان دستور مورد کم‌مهری قرار گرفت، اما مدتی بعد اهمیت آموزش آن البته با اولویت‌ها و روش‌های متفاوت، مجدداً به رسمیت شناخته شد. شناخت ویژگی‌های دستوری زبان مقصد از ضروریات فراگیری زبان دوم/خارجی می‌باشد. در کلاس زبان همواره به شاگردانی برخورد می‌کنیم که خواهان تبیین دستوری ساختار جملات هستند. در واقع بسیاری از زبان‌آموزان پس از فراگرفتن و درونی کردن ساختارهای دستوری از آنها به عنوان مبنایی برای تولیدات گفتاری و نوشتاری خود بهره می‌برند ...

علم نحو زیر مجموعه‌ی دستور است و چگونگی همنشینی واژگان در کنار یکدیگر را در جملات بررسی می‌کند. سازه‌های نحوی واحدهای زبانی‌ای هستند که بر اساس قوانین محدود همنشینی واژگان در هر زبان شکل می‌گیرند و منجر به تولید جملات بی‌شمار می‌شوند. هر چند رویکردهای مختلفی در تحلیل دستوری-زبان‌شناختی جملات وجود دارد، اما در نهایت وجود سازه‌های نحوی و ترتیب قرارگرفتن عناصر آنها در کنار یکدیگر امری مشخص و بدیهی است.

در این مقاله قصد داریم با رویکردی توصیفی-توزیعی و بررسی نظرات چند دستوردان و زبان‌شناس ایرانی، وابسته‌های پسین هسته‌ی اسمی را در زبان فارسی مورد بررسی قرار داده، ترتیب و ساخت دقیق آن‌ها را در گروه اسمی به دست آوریم.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که بر اساس دو نوع رابطه‌ی معنایی وابسته‌های پسین با هسته‌ی اسمی، این وابسته‌ها به دو صورت در گروه اسمی جای می‌گیرند. که بر اساس آن و بررسی اجماع و تکرار عناصر می‌توان نوع و ترتیب وابسته‌ها را تعیین نمود.

۲. گروه‌های^۱ نحوی

دستور سنتی، سازمان کلی جمله را همچون توالی مجموعه‌ای از عناصر معین بر حسب ماهیت و نقششان تعریف می‌کرد. این دو مفهوم کلیدی به رویکردهای نوین دستوری نیز راه یافته است. اما هرچند عبارات و جملات به صورت خطی شکل می‌گیرند، اما در رویکرد توزیعی سازمان‌مندی نحوی جملات تنها در توالی ساده‌ی عناصر آن خلاصه نمی‌شود و بین واژه‌های تشکیل‌دهنده‌ی جملات، گروه‌بندی‌های مختلفی برقرار است. به عنوان مثال توالی «علی مرد» در دو جمله‌ی «دیروز ساعت ده صبح علی مرد» و «دیروز ساعت ده صبح پدر علی مرد» از نظر نحوی روابط یکسانی ندارد. در جمله اول «علی» نهاد فعل «مردن» است و در جمله‌ی دوم «علی» وابسته‌ی اسمی اسم «پدر» است و در گروه آن قرار می‌گیرد.

بدین ترتیب دستوردانان با استفاده از فرایندهای جایگزینی، حذف و اضافه، و جابه‌جایی می‌توانند سلسله مراتب روابط درونی عناصر جمله و واحدهای نحوی را تشخیص دهند. واحدهای نحوی زنجیره یا گروه نحوی (syntagme) نامیده می‌شوند. گروه «مجموعه‌ی واحدهایی هستند که باهم در ارتباط تنگاتنگ و نظام‌مند هستند و در حول یک هسته که ماهیت گروه را تعیین می‌کند، قرار دارند» (Garric, 2007:206). برخی دستوردانان ایرانی تعریفی برحسب ساختار جمله از گروه ارائه می‌دهند: «گروه به واحدی از زبان گفته می‌شود که از یک کلمه یا بیشتر ساخته شود و در ساختمان جمله به کار رود.» (وحیدیان کامیار، ۱۳۹۲: ۹). «گروه به آن واحد زبان فارسی گفته می‌شود که از یک کلمه یا بیشتر ساخته شده است و خود در ساختمان واحد بالاتر یعنی بند بکار رود [...]» (باطنی، ۱۳۸۱: ۱۱۰). آفراشی نیز گروه را اینطور تعریف می‌کند: «سطح تحلیل ساختاری، حد فاصل واژه و جمله، گروه نامیده می‌شود. گروه‌ها معمولاً از بیش از یک واژه ساخته می‌شوند، به گونه‌ای که میان واژه‌های سازنده‌ی گروه ارتباط نحوی برقرار است...» (آفراشی، ۱۳۸۸: ۱۱۹). فرشیدورد، (۱۳۷۸: ۱۰۱) بر داشتن نقش نحوی و تکیه‌آوایی گروه تاکید می‌کند: «گروه دو یا چند کلمه است که معنی کامل نداشته باشد و به صورت جمله یا جمله‌واره (نیمه جمله یا جمله کوچک) یا کلمه مرکب در نیامده باشد و نقش یکی از کلمات و واحدهای دستوری را در کلام بازی کند. به عبارت دیگر صورتی است از زبان که در ساختمان جمله یا جمله‌واره به کار رفته باشد و کلمات داخل آن هر یک دارای تکیه و درنگ خاص خود باشند».

گروه‌های نحوی ویژگی‌های مشترکی دارند، اما بنیادی‌ترین خصوصیت مشترک گروه‌ها داشتن هسته است. هسته سایر عناصر گروه را کنترل می‌کند و حذف آن باعث حذف کل گروه می‌شود. هسته‌ها با اجزاء کلام مطابقت دارند و طبیعتاً باید به تعداد اقسام کلمه گروه نحوی وجود داشته باشد. البته در کتاب‌های دستور معمولاً از گروه‌های اسمی، فعلی، صفتی، حرف اضافه‌ای و قیدی نام برده می‌شود. فرشیدورد (۱۳۷۸: ۱۰۲) گروه پیوندی و صوتی را نیز نام می‌برد. برخی گروه وابسته‌ی پیشین را نیز به رسمیت شناخته‌اند.

(ن. ک. فرشیدورد، ۱۳۷۸: ۱۰۱؛ باطنی: ۱۳۸۱: ۶۰) (در فرانسوی) locution; (در انگلیسی) Phrase, group.

۳. گروه اسمی و ساختار آن :

از آنجا که موضوع این پژوهش مربوط به وابسته‌های پسین گروه اسمی می‌شود تنها به تعریف این گروه بسنده می‌کنیم. گروه اسمی، مجموعه‌ی واژگانی است که با یک هسته‌ی اسمی در ارتباط مستقیم نحوی هستند. ارژنگ، (۱۳۸۷: ۲۳) گروه اسمی را چنین تعریف می‌کند: «گروهی از کلمات را که روی هم در یکی از نقش‌های اسم به کار می‌روند گروه اسمی می‌نامند. در هر گروه اسمی یک اسم هسته است و بقیه کلمات به نوعی وابسته‌ی آن هستند». تعاریف گروه اسمی در دستورهای زبان‌های دیگر نیز تقریباً مشابه است: «اسم جزء مرکزی گروه اسمی است و قاعدتاً پیش از آن یک وابسته‌ی پیشین می‌آید و ممکن است توسط متمم‌های پسین تکمیل شود» (Riegel et al. 1999: 167).

بنابراین گروه اسمی می‌تواند از یک اسم تنها تا یک گروه با اجزاء متعدد گسترش یابد:

- هوا آلوده است.

- هوای تهران آلوده است.

- هوای شهر بزرگ تهران آلوده است.

- این هوایی که ما هر روز تنفس می‌کنیم آلوده است.

- این هوای لعنتی کثیف سیاه دودآلود پر از بخارهای بنزین آلوده است و برای همه ضرر دارد.

حق‌شناس و همکاران در خصوص ساختار گروه اسمی جدول زیر را ارائه کرده‌اند:

جدول ۱: ساخت گروه اسمی (حق‌شناس و همکاران)

وابسته‌های پسین					هسته	وابسته‌های پیشین					
۵	۴	۳	۲	۱	اسم	۶	۵	۴	۳	۲	۱
صفت نسبی	مضاف الیه	صفت شمارشی ۲	نشانه‌ی جمع	نشانه‌ی نکره		صفت مبهم	صفت تفضیلی	صفت شمارشی ۱	صفت تعجبی	صفت پریشی	صفت اشاره

البته این جدول دو اشکال دارد: اول اینکه در مورد وابسته‌های پیشین، گروه شاخص‌ها معرفی نشده است (مثال: دکتر خانلری، سرهنگ رضایی) (ن.ک. اعطار شرقی، ۱۳۹۲) دوم اینکه نشانه‌ی نکره نزدیکتر از نشانه‌ی جمع به اسم در نظر گرفته شده است که البته نادرست می‌باشد. در این خصوص در بخش انواع وابسته‌های پسین (۴-۱) توضیح خواهیم داد.

چهارمین همایش ملی آموزش زبان فارسی - ۱۳۹۹
www.anjomantarci.ir

با توجه به این که وابسته‌های پیشین اسم مورد بررسی ما در این پژوهش نیستند تنها به ذکر این نکته بسنده می‌کنیم که اعطار شرقی وابسته‌های پیشین اسم را با جزئیات کامل بررسی کرده است و بر اساس تجزیه و تحلیل‌های نحوی گروه مستقلی از اقسام کلمه را تحت عنوان وابسته‌های پیشین اسم در نظر گرفته، ساختار پیچیده‌ی حالت گسترده (ماکزیمال) آن را معرفی نموده است (ن.ک. اعطار شرقی، ۱۳۹۲ و Atar Sharghi, 2012).

گروه وابسته‌ی پیشین = [(وابسته ث) + ((وابسته ب) (وابسته ب) (ممیز)) + ((وابسته الف) (وابسته الف))]

- تو این ده سالی که تو این بیمارستان کار می‌کنم، یه سه چاهارتا خانم دکتر ربانی داشتیم که همه با هم فامیل بودن. (اعطار شرقی)

۴. وابسته‌های پسین:

جدول ۲ انواع و ترتیب وابسته‌های پسین را بر حسب نظرات برخی زبان‌شناسان و دستوردانان ایرانی نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود تقسیم‌بندی‌ها از نظر نوع و ترتیب عناصر یکسان نیستند:

جدول ۲: مقایسه تقسیم‌بندی انواع وابسته‌های پسین و ترتیب آن‌ها بر حسب نظرات مختلف

صادق و ارزنگ	علامت جمع	مضاف الیه	مضاف	صفت	مضاف الیه یا علامت نکره	متمم حرف اضافه‌ای	بدل	بند موصولی
مشکوة‌الدینی		وابسته‌صفتی	وابسته-اسمی			وابسته حرف اضافه‌ای	بدل	بند موصولی
وحیدیان کامیار و عمرانی	ی نکره	علامت جمع	صفت شمارشی ۲	مضاف-الیه	صفت بیانی			جمله ربطی توضیحی
حق‌شناس و همکاران	علامت نکره	علامت جمع	صفت شمارشی ۲	مضاف-الیه	صفت بیانی			

۴-۱ انواع وابسته‌های پسین

بر اساس جدول ۲ انواع وابسته‌های پسین در حالت جامع عبارتند از: "ی" نکره، نشانه‌های جمع، وابسته‌های صفتی، وابسته‌های اسمی، بدل، متمم (وابسته‌ی حرف اضافه‌ای) و بند موصولی / توضیحی.

۴-۱-۱ نشانه‌ی جمع و «ی» نکره

- منظور از علامات جمع، نشانه‌های جمع پسین است یعنی ها - ان - ات - جات - ... در نتیجه جمع مکسر عربی (اساتید) مورد لغوی محسوب می‌شود: استادان - کتاب‌ها - درختان - سبزیجات ...
 - کاربرد لفظ «ی» نکره به عنوان یکی از وابسته‌های پسین بهتر از «علامت نکره» است، زیرا علامت‌های نکره در فارسی «یک» و «ی» هستند و از آن‌جا که «یک» قبل از اسم قرار می‌گیرد، جزء وابسته‌های پیشین گروه‌بندی می‌شود.
 - ظاهراً مشکوة‌الدینی نشانه‌های جمع و «ی» نکره را جزء وابسته‌های پسین در نظر نگرفته است.
 - در مورد ترتیب قرار گرفتن نشانه‌های جمع «ی» نکره در جدول ۲ اختلاف نظر وجود دارد. اما با دقت در مثال‌های زیر مشاهده می‌شود که ابتدا علامت جمع و بعد «ی» نکره قرار می‌گیرد:
- کتابی - کتاب‌ها - کتاب‌هایی - کتاب‌های جدیدی - کتاب‌های جدید گرانقیمتی - کتاب‌های جدید علمی‌ای - در باز شد و مردانی وارد اتاق شدند، همه سیاه‌پوش. ← در باز شد و مردان سیاه‌پوشی وارد اتاق شدند. - دیروز از کتاب‌فروشی کتابی خریدم. ← دیروز از کتاب‌فروشی کتاب‌هایی خریدم.
- در مورد نشانه‌ی جمع «ها» در صورتی که هسته‌ی اسمی وابسته‌ی صفتی نیز داشته باشد غالباً در گفتار این امکان وجود دارد که نشانه‌ی جمع «ها» پس از صفت قرار گیرد. البته در این حالت کسره‌ی اضافه بین موصوف و صفت حذف می‌شود. این مورد را می‌توان این‌طور تفسیر کرد که موصوف و صفت تبدیل به یک اسم مرکب می‌شوند و در نتیجه علامت جمع «ها» در جای خود یعنی بعد از اسم که در این حالت مرکب است قرار می‌گیرد:

- لباس‌های جدیدم را دیدی؟ ← لباس جدیدهایم را دیدی؟

- دخترهای خاله‌اش پرستار هستند. ← دخترخاله‌هایش پرستار هستند.

۴-۱-۲ وابسته‌های صفتی و اسمی

- وابسته‌ی اسمی در واقع همان مضاف‌الیه دستور سنتی است و وابسته‌ی صفتی همان صفت (بیانی) می‌دانیم که بین هسته اسمی و این وابسته‌ها کسره‌ی اضافه قرار می‌گیرد:
- کتاب فارسی، در خانه، در بزرگ، در بزرگ‌خانه، در خانه‌ی بزرگ.

- وجود کسره‌ی اضافه بین هسته‌ی اسمی و صفت یا مضاف‌الیه، نشانه‌ی وابستگی پسین است. به همین دلیل مثلاً در «لباس جدیدهایم» همانطور که گفته شد می‌توان توالی «لباس جدید» (بدون کسره‌ی اضافه) را یک اسم مرکب دانست.
- صفت شمارشی نوع دوم مثل «قدم اول» و «شب دهم» توسط مشکوه‌الدینی، و صادقی و ارژنگ ذکر نشده‌اند. شاید علت آن این باشد که این مؤلفان صفات شمارشی نوع دوم را زیرمجموعه‌ی لفظ کلی وابسته‌ی صفتی (صفت) در نظر گرفته باشند.
- در دستور سنتی عناصری همچون صفات پرسشی، صفات عالی، صفات مبهم، اعداد اصلی، صفات تعجبی، صفات اشاره را در گروه صفات تقسیم‌بندی می‌شدند؛ اما در رویکردهای نوین، صفات (بیانی) در صورتی وابسته‌ی پسین هستند که در موقعیت پسین اسم قرار گیرند. برخی صفات بیانی که قابلیت قرارگیری قبل از اسم را نیز دارند در موقعیت قبل از اسم وابسته‌ی پیشین محسوب می‌شوند؛ هر چند تغییر معنایی چندانی ایجاد نمی‌شود.

- عجب مرد نازنینی بود علی. ← عجب نازنین مردی بود علی.

- کار خیلی خوبی کردی آمدی. ← خیلی خوب کاری کردی آمدی.

- صادقی و ارژنگ مضاف‌الیه را دو بار ذکر کرده‌اند. این مؤلفان با ذکر مثال «مجلس عقد باشکوه پروانه» و ارائه‌ی طرح زیر بیان می‌کنند که دو مضاف‌الیه این عبارت یعنی «عقد» و «پروانه» در یک سطح عمل می‌کنند (قبل و بعد صفت باشکوه):

مجلس عقد باشکوه پروانه

اعطار شرقی (۲۰۱۲) معتقد است که در این مثال دو مضاف‌الیه در یک سطح عمل نمی‌کنند و مستقل نیستند زیرا

نمی‌توان آن‌ها را جابه‌جا نمود: * مجلس پروانه عقد باشکوه

مجلس عقد باشکوه پروانه

وی نتیجه می‌گیرد که در حالت **حداقلی** تنها یک مضاف‌الیه وابسته‌ی اسم می‌شود. جلوتر، در بخش اجماع وابسته‌های پسین خواهیم دید که قابلیت تکرار انواع وابسته‌ها در حالت‌های گسترده‌ی گروه اسمی وجود دارد.

۴-۱-۳ متمم حرف اضافه‌ای www.anjomanfarsi.ir

وابسته‌ی حرف اضافه‌ای یا به لفظ سنتی متمم، گروهی حرف اضافه‌ای است که به اسم، اضافه می‌شود و توضیحی به آن می‌افزاید:

- چند نمونه از این شکلات‌ها هم بردار.
 - چند کتاب از این دست رمان‌ها می‌خواهم.
 - برای رسیدن به درجه‌ی استادی در شطرنج، باید سال‌ها تلاش کرد.
- نکته‌ی مهم این است که امکان دارد گروه یا گروه‌های حرف اضافه‌ی مستقلی نیز در جمله وجود داشته باشد که وابسته به اسم نباشد. متمم حرف اضافه‌ی هسته‌ی اسمی، وابسته به آن است و جا به جا کردن آن موجب غیردستوری شدن جمله می‌شود. (ن. ک. غلامعلی‌زاده، ۱۳۸۲: ۷۱).
- از داروخانه، داروی ضد سرفه بگیر. ← داروی ضد سرفه بگیر، از داروخانه. ← * ضد سرفه داروی بگیر، از داروخانه.

- از امشب، تا آخر هفته، برنامه‌ی درباره‌ی بیماری کرونای کانال ۳، پخش می‌شود ← برنامه‌ی درباره‌ی بیماری کرونای کانال ۳، از امشب، تا آخر هفته پخش می‌شود. *

۴-۱-۴ بدل

بدل، یک گروه نحوی (اسمی، صفتی، حرف اضافه‌ای) است که بدون کسره‌ی اضافه پس از اسم می‌آید و آنرا توصیف می‌کند. بدل بین دو ویرگول قرار می‌گیرد:

- فردوسی، شاعر حماسه سرای ایران،... (مشکوٰۃ‌الدینی)

- پسرمن، بیچاره، در کنکور رد شد. (غلامعلی زاده)

- ایران، یکی از کشورهای عضو اپک، در سیاستگذاری‌های نفتی جهان نقش دارد.

همانطور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود وحیدیان کامیار و کنعانی و همچنین حق شناس و همکاران بدل را به عنوان وابسته‌ی پسین ذکر نکرده‌اند. اعطارشرفی نیز با ارائه‌ی این دلیل که بدل در موقعیت ناپیوسته^۱ از هسته‌ی اسمی قرار دارد و در ساختار گروه اسمی مستقیماً شرکت ندارد، آن را از فهرست وابسته‌های پسین حذف می‌کند (ن.ک. Atar Sharghi, 2012). بدین ترتیب در این پژوهش نیز بدل را جزو وابسته‌های پسین در نظر نمی‌گیریم. جلوتر در بخش ۷ در مورد وابسته‌های پسین پیوسته و ناپیوسته توضیح خواهیم داد.

۴-۱-۵ بند موصولی

بند موصولی (به بیان مشکوٰۃ‌الدینی) یا جمله‌ی ربطی (توضیحی) (به بیان وحیدیان کامیار) یا بند موصولی توصیفی (ترکیب توصیفی) به لفظ مؤمنی جمله واره‌ای است که برای توصیف اسم، پس از آن می‌آید:

- برنامه‌ای که درباره‌ی بیماری کرونا پخش شد، ابهامات زیادی در ذهن مردم به وجود آورد.

«بند موصولی در جایگاه پایانی گروه اسمی به کار می‌رود و در جلوی آن الزاماً حرف ربط «که» ظاهر می‌شود. اسم

هسته در جلوی بند موصولی، ممکن است با نشانه‌ی «ی» / i / و یا بی آن به کار می‌رود» (مشکوٰۃ‌الدینی ۱۳۸۷:

۱۶۵). مشکوٰۃ‌الدینی (۱۳۸۷: ۱۶۶-۱۶۵) بند موصولی پس از اسم نکره را بند موصولی وصفی و بند موصولی پس از

اسم معرفه، اسم جنس و اسم نوع را بند موصولی توضیحی می‌نامد:

- مسئله‌ی مهمی که در حال حاضر باید مورد توجه قرار گیرد... ← مسئله مهم = اسم نکره ← بند موصولی وصفی

(مشکوٰۃ‌الدینی)

- این دانشجو/ دانشجویی که کتاب می‌خواند،... ← دانشجو = اسم معرفه ← بند موصولی توضیحی (مشکوٰۃ‌الدینی)

۵. نوع ارتباط اسم و وابسته پسین

اکنون پس از شناخت انواع وابسته‌های پسین لازم است نوع رابطه‌ای که این وابسته‌ها با اسم برقرار می‌کنند، بررسی

شود. اعطارشرفی (۲۰۱۲) دو نوع رابطه بین وابسته‌های پسین و هسته‌ی اسمی برمی‌شمارد:

(الف) رابطه‌ی محدودکننده^۲ (شناسگر^۳ یا انتخابگر^۴):

در این نوع رابطه وابسته پسین در شناسایی معنای اسمی که به آن وابسته است نقش ضروری دارد و گسترش معنایی

آن را به نوعی محدود می‌کند.

- ماشین علی را دزدیدند .

^۱. détachée

^۲. restrictif

^۳. déterminatif

^۴. sélectif

- ایرانی‌هایی که زیاد برنج می‌خورند اضافه وزن دارند.
- رمانی را که به تازگی تمام کرده‌ام خیلی دوست دارم.
- حذف وابسته‌ی پسین محدود کننده دلالت معنایی اسم را مخدوش می‌کند یا معنا را تغییر می‌دهد:
 - ماشین را دزدیدند. ← کدام ماشین؟
 - ایرانی‌ها اضافه وزن دارند. ← همه‌ی ایرانی‌ها
 - رمان را خیلی دوست دارم. ← کدام رمان؟ یا همه‌ی رمان‌ها (نوع رمان)

ب) ارتباط بدلی^۱ (توضیحی^۲ یا توصیفی^۳):

وابسته‌ی پسین معنای اسم را محدود نمی‌کند بلکه بر معنای اسم می‌افزاید و در مورد اسم که توسط سایر عناصر گروه اسمی یا بافت به اندازه کافی مشخص است، اطلاعات و توضیحی الحاقی و اضافی می‌دهد.

- او به ملاقات پدر پیرش رفت.

- ایرانی‌ها، که زیاد برنج می‌خورند، اضافه وزن دارند.

- این رمان را، که به تازگی تمام کرده‌ام، خیلی دوست دارم.

- ماشینم را، که مجهز به یک سیستم دزدگیر قوی بود، دزدیدند.

حذف وابسته‌ی پسین بدلی معنای اسم را مخدوش نمی‌کند و فقط اطلاعاتی اضافی را پاک می‌کند.

- او به ملاقات پدرش رفت.

- ایرانی‌ها اضافه وزن دارند.

- این رمان را خیلی دوست دارم.

- ماشینم را دزدیدند.

از آنجا که معرفه و نکره بودن اسم نیز در نوع برقراری ارتباط بین اسم و وابسته پسین مهم است

می‌توان جدول زیر را در مورد این وابسته‌ها پیشنهاد کرد:

چهارمین همایش: وابسته‌های پسین در زبان فارسی - ۱۳۹۹

اسم	نوع ارتباط	ویژگی	مثال
معرفه	ارتباط محدودکننده	ضروری برای تکمیل معنا. حذف آن معنی را عوض میکند	- ایرانی‌هایی که <u>زیاد برنج می‌خورند</u> اضافه وزن دارند. - دانشجویانی که <u>نمره‌ی ۱۵ به بالا گرفتند</u> قبول شدند.
	ارتباط بدلی (توضیحی)	قابل حذفند	- ایرانی‌ها، که <u>زیاد برنج می‌خورند</u> ، اضافه وزن دارند. - (همه) دانشجویان، که <u>نمره‌ی ۱۵ به بالا گرفتند</u> ، قبول شدند.
نکره		از آنجا که مرجع نکره است نمی‌توان تشخیص داد که نوع رابطه‌شان محدودکننده است یا توضیحی. با این حال حضور "برخی" برای تکمیل معنای جمله ضروری ^۴ و برخی اضافی ^۵ هستند	
	ارتباط ضروری	حذفشان باعث نوعی توضیح و ابهام می‌شود...	- در <u>زندگی زخمهایی هست که مثل خوره روح آدم را می‌خورد</u> . - <u>سعدی کتاب گلستان را که یکی از شاهکارهای ادب فارسی است</u> ، نوشت.
	ارتباط اضافی	حذفشان غالباً مشکلی ایجاد نمی‌کند اما باید پارامترهای مختلفی را در نظر گرفت.	- وقتی <u>وارد انباری شدم گریه‌ی کوچکی که خودش را می‌لیسید</u> توجهم را جلب کرد.

1. appositif
2. explicatif
3. descriptif
4. essentielle
5. accidentelle/ accessoire

۶. وابسته‌های پسین پیوسته (در زنجیره) و ناپیوسته (خارج از زنجیره)

با توجه به مطالب بالا می‌توان نتیجه گرفت که وابسته‌های پسین به دو صورت پیوسته و ناپیوسته در گروه اسمی قرار می‌گیرند و به هسته‌ی اسمی وابسته می‌شوند.

- او پدر علی را ملاقات کرد.

- او پدر پیر علی را ملاقات کرد.

- او پدر علی، آقا رضا، را ملاقات کرد.

- او پدر علی، رئیس شرکت، را ملاقات کرد.

در جمله‌ی اول «علی» وابسته‌ی پسین اسمی (مضاف‌الیه) است برای اسم «پدر» که ارتباط محدودکننده با مرجعش دارد و حذف آن، معنا را تغییر خواهد داد.

- چه کسی را ملاقات کرد؟ ← پدر علی

- چه کسی را ملاقات کرد؟ ← پدر ← کدام پدر؟

در جمله‌ی دوم وابسته پسین «پیر» (صفت)، رابطه‌ی توضیحی با مرجعش دارد و حذف آن معنای کلی را تغییر نمی‌دهد بلکه توضیحی الحاقی در مورد اسم را پاک می‌کند:

- چه کسی را ملاقات کرد؟ ← پدر علی (که پیر است).

- چه کسی را ملاقات کرد؟ ← پدر علی

اما در جمله‌ی سوم، هسته‌ی اسمی یک وابسته‌ی دیگر دارد: گروه اسمی «آقا رضا»، (شاخص + اسم)، که به عنوان بدل آمده است و حذف آن خللی در معنی کلی جمله بوجود نمی‌آورد. در جمله‌ی چهارم هم، همین وضعیت در مورد «رئیس شرکت» صدق می‌کند:

- چه کسی را ملاقات کرد؟ ← پدر علی (که اسمش آقا رضا است)

- چه کسی را ملاقات کرد؟ ← پدر علی (که رئیس شرکت است)

با توجه به مثال‌های بالا می‌توان اینطور نتیجه گرفت که وابسته‌های پسین از نظر صوری به دو صورت در توالی جمله و گروه اسمی قرار می‌گیرند:

الف) پیوسته: وابسته پسین به صورت پیوسته در زنجیره‌ی گروه اسمی قرار می‌گیرد. منظور از پیوسته، چسبیده نیست بلکه منظور جدا نبودن از زنجیره گروه است. وابسته‌ی پسین در این حالت در واقع وابسته‌ی هسته اسمی است و جزو ساختار گروه اسمی محسوب می‌شود. وابسته‌ی پسین در این شرایط ممکن است یا رابطه‌ی محدودکننده با مرجع خود داشته باشد یا رابطه‌ی توضیحی.

ب) ناپیوسته: وابسته پسین به صورت مجزا در نوشتار، بین دو ویرگول و در گفتار بین دو مکث قرار می‌گیرد. وابسته‌ی پسین در این وضعیت وابسته‌ی کل گروه اسمی است و نه تنها هسته اسمی و و در بسیاری از موارد معادل (بدل) آن است، در نتیجه نباید جزو ساختار گروه اسمی به شمار آید بلکه خود، ساختاری مخصوص به خود دارد. با این تفاسیر این‌طور نتیجه می‌گیریم که وابسته‌ی پسین بدل و سایر انواع وابسته‌های پسین که در وضعیت ناپیوسته و مجزا نسبت به گروه اسمی قرار می‌گیرند، در واقع زیرمجموعه‌ی گروه اسمی نیستند و جزء ساختار آن نمی‌باشند. این وضعیت می‌تواند شامل انواع وابسته‌های پسین شود:

- کتاب شاهنامه، شاهکار بی‌بدیل فردوسی (گروه اسمی)، زبان فارسی را زنده نگه داشت.

- کتاب شاهنامه، که در قرن چهارم قمری سروده شد (جمله‌ی موصولی)، زبان فارسی را زنده نگه داشت.

- کتاب شاهنامه، ایستاده بر فراز قله‌ی ادب فارسی (گروه صفتی)، زبان فارسی را زنده نگه داشت.

- کتاب شاهنامه، از پرافتخارترین آثار ادب فارسی (گروه حرف اضافه‌ای)، زبان فارسی را زنده نگه داشت.

- احمد، ژولیده/ خسته از چند روز بی‌خوابی پی در پی (گروه صفتی)، وارد اتاق شد و روی تخت افتاد.

بدین ترتیب با توجه به مطالب بالا و با حذف بدل، نوع و ترتیب وابسته‌های پسین اسم که جزء ساختار گروه اسمی محسوب می‌شوند، در حالت **تک گستره** که از هر وابسته فقط یکی در زنجیره قرار دارد به صورت زیر خواهد بود:

هسته + نشانه جمع + صفت پسین (شمارشی / بیانی) + مضاف‌الیه + ی نکره + متمم حرف اضافه‌ای + بند موصولی

- کتاب‌های نفیس شعری از این نویسنده که در قرن دهم سروده شده‌اند...

در اینجا لازم است به چند نکته توجه کرد:

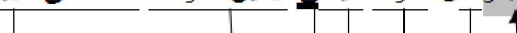
• وابسته‌ها همه باید در یک سطح عمل کنند.

- تابلوهای نفیس معرقی از این هنرمند که قدمتی دویست ساله دارند،

هرچند برخی ترتیب صفت و مضاف‌الیه را قابل جابه‌جایی می‌دانند، اما جابه‌جایی آن‌ها تنها در صورتی قابل قبول است که همسطحی وابسته‌های پسین را برهم نزنند:

- تابلوهای معرق نفیسی از این هنرمند که قدمتی دویست ساله دارند،

- تابلوهای معرق هندی ای از این هنرمند که قدمتی دویست ساله دارند، (معرق به سبک هندی)

• در صورت معرفه بودن اسم، «ی» نکره حذف می‌شود:

- این تابلوهای نفیس معرق از این هنرمند که قدمتی دویست ساله دارند، خیلی با ارزشند.

• صفت شمارشی و بیانی تحت عنوان صفت پسین در نظر گرفته شده‌اند و علامت ممیز «/» دلالت بر این دارد که در هر رخداد تک گستره، تنها یکی از آن دو وجود خواهد داشت:

- پسر اول علی ...

- پسر باهوش علی ...

البته اجماع هر دو نیز ممکن است، اما این اجماع به نوعی نشانه‌دار و همچنین، در شرایط بافتی مختلف، مبهم به نظر می‌رسد و شم زبانی بیشتر راضی به کاربرد حرف ربط «و» بین آن‌ها می‌باشد:

- ؟پسر اول باهوش علی / ؟پسر باهوش اول علی ← (پسر اول علی که باهوش هم هست / اولین پسر از بین پسرهای باهوش علی ...)

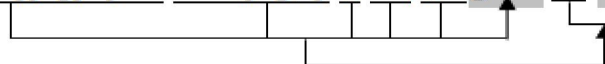
- پسر اول و باهوش علی

- ... تیم صنعت نفت که در بازی نهم خانگی خود در حال باخت است ... (گزارشگر مسابقه‌ی فوتبال پرسپولیس -

صنعت نفت آبادان ۱۳۹۸/۱۱/۱۲) ← (تیم صنعت نفت ۹ بازی خانگی داشته یا کلاً ۹ بازی کرده است؟) (البته در واقعیت منظور گزارشگر معنی دوم بود).

• نکته‌ای که باید همواره در نظر داشت این است که وابسته‌های پسین در یک سطح باشند و متعلق به یک گروه اسمی باشند. در مثال زیر صفت شمارشی «اول» در واقع وابسته‌ی پسین هسته‌ی اسمی «چاپ» است، درحالی‌که توالی عناصر «...های بلندی از این نویسنده که در قرن نوزدهم نگاشته شده‌اند» وابسته به اسم «داستان» است که خود مضاف‌الیه‌ی برای «چاپ» است:

- چاپ اول داستان‌های بلندی از این نویسنده که در قرن نوزدهم نگاشته شده‌اند، بعدها باعث شهرت او شد.

۷. اجماع وابسته‌های پسین

در بخش قبل در واقع اجماع انواع گوناگون وابسته‌های پسین در حالت تک گستره را بررسی کردیم و به قاعده

زیر در این خصوص رسیدیم:

[هسته + نشانه جمع + صفت پسین (شمارشی / بیانی) + مضاف‌الیه + ی نکره + متمم حرف اضافه‌ای + بند موصولی].

اکنون وقت آن است قابلیت تعدد و اجماع هر یک از این عناصر را نیز بررسی کنیم:

• در زنجیره‌ی گروه اسمی و توالی هسته و وابسته‌های پسینش، مضاف‌الیه و/یا صفت به واسطه‌ی کسره‌ی اضافه از نظر تئوری به تعداد نامحدود قابل اجماع هستند و بدین ترتیب رخداد زنجیره‌های طولانی مضاف‌الیه‌ی یا صفتی یا هردو امکان‌پذیر است. البته در عمل تعداد وابسته‌ها به چندین مورد محدود می‌ماند.

- این شال ابریشمی سبز راه‌راه بلند کهنه‌ی دست‌دوزی‌شده‌ی رنگ و رو رفته از مادر بزرگم به ارث رسیده.

- این پسر خواهر زن عمومی جاری عروس همسایه‌ی منیژه است.

- این بوت نایک فسفری سه‌خط لژدار ساخت مالزی چنده؟

در این میان اسامی جمع مزین به نشانه‌ی جمع خواهند بود:

- جایزه‌های فرزندان استادان دانشگاه‌های قزوین در مراسم دیروز اهدا شد.

• در حالتی که هسته نکره باشد طبیعتاً می‌تواند «ی» نکره بگیرد:

- کتاب‌ها یی ← کتاب‌های نفیسی ← کتاب‌های قدیمی نفیسی ← کتاب‌های تاریخ نفیسی

- قران‌های طلاکوب تذهیب شده نفیسی در این مجموعه وجود دارد.

• هریک از این وابسته‌ها ممکن است بر حسب شرایط خود نیز وابسته‌ای داشته باشد (عملکرد غیر همسطح):

- مجلس عقد باشکوه دختر سوم رئیس شرکت نفتی پارس....

• صفت‌ها ممکن است توسط قید توصیف شده، تشکیل گروه صفتی بدهد:

- شما دانشجویان خیلی خیلی باهوش بسیار درسخوان با پشتکاری هستید.

• وابسته‌ی حرف اضافه‌ای نیز قابل تکرار است:

- شعرهای جالبی از منوچهری درباره‌ی نوروز (صادقی و ارژنگ، _).

- تابلوهای زیبایی به سبک رئال از این نقاش درباره‌ی نوروز در مناطق روستایی دیده‌ام. (اعطار شرقی، ۲۰۱۲)

- مجسمه‌هایی از طلا از هنرمندان ناشناس به شیوه‌ی مایاها به شکل حیوانات درباره‌ی مراسم مذهبی در قلمرو

آزتک‌ها در این موزه وجود دارد. www.anjomanfarsi.ir

• بند موصولی/توضیحی نیز قابل تکرار است، البته با درج ویرگول در نوشتار و مکث در گفتار بین بندها:

- کتابی که دیروز خواندم، که اخیراً منتشر شده، که جایزه‌ی ادبی را برده، که درباره‌ی یک دختر پاکستانی است، از

این نویسنده است. (اعطار شرقی، ۲۰۱۲).

- مردی که از در وارد شد، که قد بلندی دارد، که روزنامه‌ای در دست دارد، که الان درحال حرف زدن با شهردار

است، عمومی من است.

وجود ویرگول یا مکث را می‌توان نشانه‌ی ناپیوسته بودن این حالت دانست به ویژه که در عمل تمایل به تغییر چنین بندهایی به وابسته‌ی اسمی یا صفتی (حالت پیوسته) و یا جایگزین کردن «که» با حرف ربط همپایه‌ی «و» وجود دارد:

- کتابی که دیروز خواندم و اخیراً منتشر شده و جایزه‌ی ادبی را برده و درباره‌ی یک دختر پاکستانی است، از این

نویسنده است. (اعطار شرقی، ۲۰۱۲)

- مرد قد بلند تازه واردی که روزنامه‌ای در دست دارد و الان درحال حرف زدن با شهردار است، عمومی من است.

۸. جمع‌بندی

گروه اسمی در زبان فارسی ساختار پیچیده‌ای دارد و متشکل از [وابسته‌های پیشین + هسته‌ی اسمی + وابسته‌های پسین] است. نظرات دستوردانان و زبان‌شناسان در خصوص انواع و ترتیب وابسته‌های پسین اسم یکسان نیست. بین اسم و وابسته‌هایش دونوع رابطه وابستگی وجود دارد: رابطه‌ی محدود کننده یا شناسگر و رابطه‌ی بدلی یا توضیحی. بر این اساس وابسته‌های پسین از نظر صوری به دو حالت پیوسته (در زنجیره) و ناپیوسته (خارج از زنجیره) در توالی گروه اسمی قرار می‌گیرند. عناصر ناپیوسته در ساختار گروه اسمی در نظر گرفته نمی‌شوند. در نتیجه بدل و عناصری که عملکردی مانند آن دارند از انواع وابسته‌های پسین تشکیل دهنده‌ی ساختار گروه حذف می‌شوند. این عناصر در واقع معادل و وابسته‌ی کل گروه اسمی هستند نه هسته‌ی آن. بدین ترتیب وابسته‌های پسین پیوسته‌ی هسته‌ی اسمی عبارتند از: نشانه جمع، ی نکره، صفت پسین شامل صفت شمارشی نوع ۲ و صفت بیانی، مضاف‌الیه، متمم حرف اضافه‌ای و بند موصولی/توضیحی.

اجماع این وابسته‌ها پس از هسته از دو جنبه قابل بررسی است:

اول اجماع عناصر با ماهیت متفاوت یعنی ترتیب قرار گرفتن عناصر بالا در کنار هم که در حالت تک‌گستره یا حداقل به صورت زیر خواهد بود:

هسته + نشانه جمع + صفت پسین (شمارشی/بیانی) + مضاف‌الیه + ی نکره + متمم حرف اضافه‌ای + بند موصولی دوم اجماع یا به عبارت دیگر تکرار هر نوع از وابسته‌ها. مشاهده کردیم که زنجیره‌ای از چند صفت یا مضاف‌الیه همراه هسته باشند و خود نیز وابسته‌هایی داشته باشند و در سطح درونی تشکیل یک گروه صفتی یا اسمی بدهند. متمم حرف اضافه‌ای و بند موصولی نیز تکرارپذیرند. گروه‌های حرف اضافه‌ای متمم به طور پیوسته در زنجیره قرار می‌گیرند و ما آن‌ها را جزو ساختار گروه به شمار آوردیم، اما بندهای موصولی/توضیحی دوم به بعد به صورت ناپیوسته و به واسطه‌ی ویرگول در نوشتار و مکث در گفتار در زنجیره قرار می‌گیرند و به همین دلیل تکرار بند موصولی را در ساختار نهایی لحاظ نکردیم.

در نهایت ساخت و ترتیب وابسته‌های پسین هسته‌ی گروه اسمی در زبان فارسی به صورت فرمول زیر خواهد بود که در آن پراگماتیک نشان‌دهنده‌ی قابلیت تکرار عنصر می‌باشد:

[هسته + نشانه جمع + (صفت پسین (شمارشی/بیانی)) + (مضاف‌الیه مفرد/جمع) + ی نکره + (متمم حرف اضافه‌ای) + بند موصولی]

www.anjomanfarsi.ir

مراجع

- ارژنگ، غلامرضا؛ *دستور زبان فارسی امروز*؛ چاپ پنجم، تهران: قطره، ۱۳۸۷.
- اعطار شرقی، نوید؛ «گروه وابسته‌ی پیشین در زبان‌های فارسی و فرانسوی: توصیف ساختار و بررسی اهمیت آن در ترجمه»، دومین همایش ملی زبان فارسی و زبان‌شناسی، اردیبهشت ۱۳۹۲، شیراز، دانشگاه آزاد، واحد علوم و تحقیقات.
- آفراشی، آریتا؛ *ساخت زبان فارسی*؛ چاپ سوم، تهران: سمت، ۱۳۸۸.
- باطنی، محمدرضا؛ *توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی*، چاپ سیزدهم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۱
- حق‌شناس، علی محمد و وحیدیان کامیار، ت و داوودی، ح و ذوالفقاری، ح و سنگری، م و عمرانی، ا و قاسم پور مقدم، ح و میرجعفری، ا؛ *دستور فارسی ۳: سال سوم آموزش متوسطه، به غیر از رشته‌ی ادبیات و علوم انسانی*؛ چاپ چهارم، تهران: شرکت نشر کتاب‌های درسی، ۱۳۸۱.
- صادقی، علی اشرف و ارژنگ، غلامرضا؛ *دستور سال سوم*؛ __، تهران: آبان، __.
- غلامعلی‌زاده، خسرو؛ *ساخت زبان فارسی*؛ چاپ چهارم، تهران: احیاء کتاب، ۱۳۸۸.
- فرشیدورد، خسرو؛ جمله و تحول آن در زبان فارسی؛ چاپ دوم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۸.
- مشکوه‌الدینی، مهدی؛ *دستور زبان فارسی: واژگان و پیوندهای ساختی*، چاپ سوم، تهران: سمت، ۱۳۶۷.

- مومنی، فرشته؛ دستور تحلیلی زبان فارسی، رویکردی زبان‌شناختی؛ چاپ اول، تهران: سیاه‌رود، ۱۳۹۴.
- وحیدیان کامیار، تقی و عمرانی، غلامرضا؛ دستور زبان فارسی (۱)؛ چاپ چهاردهم، تهران: سمت، ۱۳۹۲.
- Atar Sharghi, Navid; *Les constructions syntagmatiques fondamentales du français et du persan*, 1ère Edition, Téhéran: Taravat, 2012.
- Garric, Nathalie; *Introduction à la linguistique*, Paris: Hachette, 2007.
- Riegel, Martin et Pellat, Jean Cristophe et Rioul, René.; *Grammaire méthodique du français*, 5ème Edition, Paris: PUF, 1999.

چهارمین همایش ملی آموزش زبان فارسی - ۱۳۹۹

www.anjomanfarsi.ir